

ADORJÁNI PANNA

MENEKÜLÉS A SZABADSÁGBÓL

Blaine Harden: *Menekülés a 14-es táborból. Észak-Koreából a szabadságba*

■ A *Menekülés a 14-es táborból* olyan, mint egy kiváló sci-fi, amit izgalommal telve és az elénk tárt fiktív világtól elborzadva egy szuszra olvasunk el. Csak egy a bökkenő: Blaine Harden könyve nem a disztópikus jövőről szól, hanem a jelenről, és nem virtuóz módon komponált kitaláció, hanem kegyetlen szenvtelenséggel megírt valóság.

Blaine Harden 2008 decemberében publikált először Szin Donghjokról, akkor még a *The Washington Post* ázsiai tudósítójaként.¹ Szin Donghok az egyetlen olyan észak-koreai disszidens, akinek sikerült megszöknie az ún. no-exit politikai fogolytáborok egyikéből. Ugyanakkor ő az egyetlen olyan ismert rabzsökevény, aki lágerben született és nőtt fel. Észak-Koreában ugyanis alapvetően kéttípusú fogolytábor létezik: az enyhébbik nevelő jellegű, és innen ki lehet szabadulni, ha az ember „megjavul”, a leginkább politikai elítéltek számára fenntartott no-exit táborokban viszont halálukig raboskodnak nemcsak a „bűnösök”, de családjaik is. A no-exit táborokban egyetlen lehetőség van szexuális együttlétre: ha a foglyok nagyon jól teljesítenek (vagyis jól végzik a rájuk kiszabott embertelen munkát), jutalmul az örök párt választhatnak nekik, akivel évente pár éjszakát eltölthetnek. Egy ilyen random-házasságból született Szin is, akinek tizennégy éves koráig fogalma sem volt arról, hogy miért kell lágerben élnie. Az észak-koreai törvény szerint ugyanis a bűnt harmadízigen kell büntetni:² ha tehát valaki államellenes tettet követ el, vagy az állam valamiért veszélyesnek találja, akkor testvérei, szülei, gyermekei, unokái is büntetésben részesülnek. Vagyis amikor Szin édesapjának a bátyjai 1951-ben, a koreai háború alatt dezertáltak Dél-Koreába,

nemcsak Szin édesapját tették ki halálos veszedelemnek, hanem Szint magát is, akinek így nem adatott meg az, hogy ártatlanul születhessen meg. Amikor pedig Szin sikeresen elszökött a 14-es táborból, akkor valószínűleg az ő ott maradt apját kínozták meg, sőt talán ki is végezték. Vagyis büntetlenül nem lehet kilépni sem Észak-Koreából, sem az észak-koreai kegyetlenséget és igazságtalanságot sűrítő és felnagyító légerekből.

Szin történetét egyszer már ő maga is megírta: a 2008-ban koreaiul megjelent könyvet azonban meglehetősen érdektelenül fogadták Dél-Koreában, alig fogyott el belőle valamennyi. Blaine Harden unszolására készült el a *Menekülés*,³ amely 2012-ben jelent meg, nemzetközi figyelmet kapott, toplistákra került fel – vagyis elért egy kritikus tömeget, és ezáltal valamelyest hatást tudott gyakorolni. Legálább arra az immár tetemesebb tömegre, amely elolvasta – és el fogja olvasni – a könyvet.

A *Menekülés* megrendítő olvasmány egy olyan világról, amely végteleníti a holokauszt élményét, azzal a különbséggel, hogy míg a második világháborúbéli deportálásokat vagy a Gulág tapasztalatait a jelenlegi huszonévesek már nem tudják olyan elemi mélységgel érteni, ahogy azt szüleik, illetve nagyszüleik értik, az észak-koreai légerek több mint ötvenéves létezése (amely létezését Észak-Korea természetesen tagadja) már mindannyiunk jelen idejének része. A könyv megjelenése pedig végérvényesen ellehetetleníti a dolgok tudomásul nem vételét: ha másként nem, az internet által most már mindannyian tudomást vehettünk arról, hogy ami valaha még kétséges volt, az ma már tagadhatatlan tény, a Google Earth a tanú rá.⁴ Vagyis nem lehet már elmenni a

tény mellett, hogy valahol százezreket⁵ büntetnek és végeznek ki igazságtalanul.

Lehet, hogy egy idő után az észak-koreai borzalmak is olyan gyakorisággal és hangsúllyal kerülnek előtérbe (sajtóban, közösségi médiában stb.), hogy beindul a virtuállét jellegzetes tompultsága, amikor a *breaking news* újabbnál újabb borzalmi már semmilyen érdemleges hatást nem tudnak elérni. Megszokjuk, mint ahogy Dél-Korea is valamilyen módon megszokta és elfelejtette Észak-Koreát. Blaine Harden egy teljes fejezetet szentel annak, hogy feltárja Dél-Korea nemtörődömségének az okait, és anélkül, hogy a helyzet miatt elkeseredett Szinhez hasonlóan ítéletet hozna, komplex képet ad a Koreai-félsziget lakóinak életéről.

Tulajdonképpen ez a távolságtartás és objektivitás az, ami miatt a *Menekülés* olyan jól működik: az az engeszteletlen pontosság, amivel Harden megírja Szin menekülésének történetét, teszi hitelessé és hátborzongatóvá a könyvet. Az író nem megengedő interjúalanyával szemben sem, aki eleinte hazudik arról, hogy miképpen halt meg az anyja és a bátyja. A 2008-as cikkben még a lightos változat olvasható, Szin később mondja el Hardennek, hogy szabadulásakor döntött úgy, hogy ezt az emléket nem mondhatja el úgy, ahogy valójában megtörtént, mert attól tartott, hogy az emberek gyűlölni fogják miatta. Valóban, szinte felfoghatatlan az, hogy valaki beköppe a szökni próbáló anyját és bátyját, a sikertelen szökési kísérletet követő kivégzéskor pedig „a sértett és sebzett kamaszok őszinte öntudatával” haragudjon rájuk. (88.) Harden a két verzió kapcsán elbizonytalanítja Szin történetének igazságát: minthogy a fiú a könyv előkészítése során csak egy későbbi fázisban tisztázta szerepét az anyja halálával kapcsolatban, a szerzőben joggal merült fel a kérdés, hogy vajon egyéb történések kapcsán nem másított-e ugyanígy a valóságon. Viszont Szin és a hozzá hasonló disszidált foglyok és örök az egyedüli tanúk, és mivel külföldi sosem járt még a táborokban, az ő vallomásaik hitelesnek számítanak. Vagyis: eldönthetjük, hogy tényleg sci-fiként olvassuk a *Menekülést*, de azzal nem teszünk mást, mint hogy semmibe vesszük a szemtanúkat, ezáltal tagadva a lágerrek létezését.

Szin története ugyanakkor azért izgalmas, mert teljességgel egyedi, ezért a táborbeli tettei is csak sajtóságos megértési stratégiával válnak érthetővé: más lágerlakókkal szemben Szin egy olyan világba született bele, ahol soha nem volt szabad. Soha nem tapasztalta meg azt, hogy milyen szabadnak lenni, rendes családban felnőni, szeretni, barátokat szerezni stb. Az emberi lét alapfeltételei hiányában Szin táborbeli döntései sem minősíthetők emberi döntéseknek: később, már szabadulása után Szin megjegyzi, hogy most tanul bele abba, hogy milyen embernek lenni, lelkifurdalást érezni a családjá vagy a többi táborlakó miatt, megbocsátani saját magának, szeretve lenni.

A *Menekülés* a 14-es táborban kezdődik, és Kínán át vezet Dél-Koreába és Amerikába. A történet nem végződik a menekülés happy endjével, sőt ezután válik még izgalmasabbá, ahogyan végigkövetjük, hogy milyen úton-módon lehet Észak-Koreából elszökni. A zárlat pedig az emberre válás egy pontját örökíti meg, azt, amikor Szinnek végre sikerül megtalálnia a saját hangját, azt a hangot, amely tevékenessé válik az észak-koreai helyzetet illetően. Mert hiába a dél-koreai állam támogatása (amely minden észak-koreai menekültnek kijár), hiába a repülőjegy az Egyesült Államokba, Szin útja nem egyenesen halad a hírnév, elfogadás, beilleszkedés és boldogság felé. Szin útja a szerző vagy akár az olvasó útjával analóg: ahogyan Blaine Harden számára is Szin által lett Észak-Korea szívügy (jelenleg második könyvét írja az országról), úgy az olvasónak is meg kell tennie azt az utat, amely a tudatlanságból és/vagy passzivitásból a tudatos és felelős aktivitásba vezet.

Egy kicsit olyan ez a könyv, mint amikor egy káros szenvedélyről lemondunk: ahogyan letesszük a könyvet, valahogyan az életünknek meg kell változnia. A kérelmetlenül hideg stílusban feltárt történet megismerése után elviselhetetlen szabadságérzettel maradok: ez egy olyan fellélegzés, amely csak a bebörtönözés és embertelen könyörtelenség ellenében történhet meg, és ennek a ténynek a felismerése egyszerre megrendítő és borzasztó. Felkavar, és nem bocsát meg, nem enged el tiszta lelkiismerettel.

■ JEGYZETEK

1. Harden, Blaine: *Escapee Tells of Horrors in North Korean Prison Camp*, December 11, 2008, The Washington Post. (http://articles.washingtonpost.com/2008-12-11/world/36912828_1_shin-kim-tae-jin-concentration, a letöltés ideje: 2013. május 25.)
2. „Egy 1972-es törvényben maga Kim Ir Szen fektette le az alapelvet: »Az osztályellenséget, bárki is legyen az, harmadíziglen kell kiirtani.«” (27.)
3. Blaine Harden: *Escape from Camp 14: One Man's Remarkable Odyssey from North Korea to Freedom in the West*. Penguin Group, New York, 2012.
4. A One Free Korea website részletesen bemutatja az észak-koreai táborokat és a helyüket a Google Earth segítségével, pl. a 14-est is, ahonnan Szin elsőkött: <http://freekorea.us/camps/> (A letöltés ideje: 2013. május 25.)
5. Az Észak-Koreai Emberi Jogi Tanács (The Committee for Human Rights in North Korea) szerint körülbelül kétszázezerre tehető a bebörtönzöttek száma Észak-Koreában. (<http://www.hrnk.org/about-about-hrnk.php>, a letöltés ideje: 2013. május 25.)

EGY RÉGI IRODALOMTÖRTÉNETI MONOGRÁFIA MAI TANULSÁGAI

Sándor István: *Író és társadalom. Fejezet a magyar felvilágosodás történetéből. I. Főúr és nemes*

■ Manapság ritkán fordul elő irodalomtörténeti körökben, hogy jó hatvan évvel ezelőtt írott irodalomtörténeti monográfiákat újraértékeljenek, vagy amennyiben mégis, akkor a szakemberek többnyire elmarasztaló hangon szólnak róluk, és újabb, korszerűbb szakmunkák megjelenését sürgetik. A leggyakrabban természetesen a köznapi nevén Spenótként ismert irodalomtörténettel fordul elő, hogy elavultságára, az egyetemi oktatásban alkalmatlan voltára hivatkozva újabb és újabb kísérletek jelennek meg, amelyek a leginkább elfogadott irodalomtörténeti monográfia pozíciójára pályáznak. Az pedig végképp szokatlan és némileg meglepő, hogy egy, a világháború környékén megjelent munkát 2012-ben újra kiadjanak, ráadásul egy olyan sorozat keretében, amelynek eddigi kötetei a magyar irodalomtörténeti kutatások módszertani megújulásának voltak jelentős kísérletei.¹ Természetesen az nem ritka, hogy a magyar tudományosságra nagy hatással levő szerzők munkáit a későbbiekben újra kiadják. Ha a klasszikus magyar irodalom területén maradunk, elég csupán Horváth János munkáinak többszöri újrakiadására vagy a jelen sorozat indító köteteiként megjelent Csetri Lajos-tanulmányokra gondolni.

Sándor István könyve azonban nem illik ezekbe a kategóriákba: azt sem

mondhatjuk róla, hogy nézetei elavultak volna, és az eddigiekben arról sem lehetett szó, hogy olyannyira meghatározták az irodalomtörténeti gondolkodást, hogy megkerülhetetlen lenne művének újrakiadása. A szerző életrajzáról, a könyv keletkezéstörténetéről és mostoha sorsáról jelen kötet függelékéből, Szilágyi Márton tanulmányából értesülhetünk. Bár a kötet megjelent 1945-ben, terjesztését és az irodalmi körökben való elterjedését jelentősen megakadályozta, hogy ugyanabban az évben szerzője ellen koncepció per indult a szegedi Tanárképző Főiskolán, melynek következtében, annak ellenére, hogy a vádak nem sikerült bebizonyítani, sőt maga az eljárás is szabálysértő volt, Sándor Istvánt eltávolították a főiskoláról, többet nem taníthatott, és az irodalomtörténettől is eltávolodott. Mindezek következtében nagyszabású koncepcióját és több kötetesre tervezett munkáját nem folytathatta, az új módszertani felvetéseket pedig nem tölthette ki. Emberi rehabilitációja még életében megtörtént, hiszen kandidátusi fokozatot szerzett, kiüntetésekkel látta el, és a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola határozatban mondta ki, hogy eltávolítása jogtalan volt. A kötet újrakiadását nem nevezném szakmai rehabilitációnak sem, hiszen néprajzi, bibliográfusi munkássága ma már megkerül-

hetetlen, kritikai kiadások előkészítésében való tevékenykedése pedig irodalomtörténeti tennivágyását is kielégíthette, még akkor is, ha a textológiai munka nem hoz olyan látványos sikereket, mint egy-egy monografikus értelmező kötet.

Szilágyi Márton többféle magyarázattal is szorgál arra, hogy miért volt szükség a könyv újrakiadására. Az első érve, hogy a kötet igen szerencsétlen időpontban jelent meg 1945-ben, a szerző maga is tartott tőle, nem terjesztette, könyvtárakba nem került be, így nem fejthette ki azt a hatást, amelyre valójában hivatott volt. Eltekintve itt attól, hogy ebben az esetben az 1945-ös év magánéleti események miatt nem volt a legalkalmasabb időpont az irodalomtörténeti meglátások kifejtésére, kérdésként merülhet fel mégis, hogy milyen jellegű kötetek társaságában jelent meg ez a munka 1945-ben. A recenzens, bár nem túl professzionális módon,² az Országos Széchényi Könyvtár online katalógusában próbált utánajárni annak, hogy milyen volt az az irodalomtörténeti közeg, amelyben Sándor István könyve először megjelent. A mintegy 1407 találatból alig egytucatnyi nevezhető irodalomtörténeti jellegűnek,³ bár ez a szám jelentősen növekedne, ha a történelmi Magyarországban megjelent összes könyvet beleszámolnánk, valamint ha ebbe a kategóriába tartozónak tekintenénk azt a számtalan tankönyvet is, amelyekre nyilván azért volt szükség, hogy már a marxista jellegű irodalmi interpretációknak is helyet adjanak. Nem mutatható fel olyan irodalomtörténeti munka, amely jelentősnek lenne nevezhető,⁴ társadalomtörténeti jellegűből viszont több is van,⁵ sőt a könyvtörténet⁶ és az imagológiai kutatások előzményének tekinthető tárgytörténeti munka is megjelenik,⁷ bár ez utóbbi kétségkívül politikai indíttatásból született. Ilyen szempontból nézve az év legjelentősebb irodalomtörténeti munkája maradt visszhangtalan, bár a manapság megjelenő könyvekre való reflexiók felől nézve, három megjelent recenzió után mégsem nevezhető hatástalannak és elfeledettnek egy kötet, kiváltképpen hogy a későbbiekben Csetri Lajosnak köszönhetően a szegedi bölcsészek mégiscsak olvashatták a szöveget. Kérdéses lehet az is, hogy egy politikai perben miért lehet veszélyes egy a felvilágosodás irodalmáról szóló munka, mi indokolja azt, hogy a szerző maga is rejtegesse kötetét.

Első látásra a kötet annak az elvárásrendszernek tesz eleget, amely a későbbiekben a marxista irodalomtörténet-írás sajátja lesz: a felvilágosodás korának magyar irodalmát a szociális feszültségek, a társadalmi csoportok egymás közötti viszonyainak megközelítéséből látatja, a nagyobb koncepció első részeként a főúri és nemesi réteget mutatva be. Mégsem nevezhető sem a mai értelemben vett társadalomtörténeti munkának, sem pedig a marxista ideológiát követő értelmezésnek, hiszen Sándor István már az első oldalakon megkerüli azt a problematikát, hogy az irodalom mennyire tekinthető a valóság, a valós szociális viszonyok leképeződésének, és kijelenti, majd pedig azt a módszert követi, hogy kizárólag irodalmi művekben felmerülő problémákkal foglalkozik, így pedig nem a társadalom, hanem a társadalmi eszmélkedés történetét vázolja. (7–8.) Sándor István alaposan meghatározza módszereit: egyrészt a pozitívizmus és szellemtörténet előfeltevéseinek és eredményeinek együttes használatára törekedett, másrészt viszont a tárgytörténeti alapozásnak köszönhetően a felvilágosodás korának szövegeit a közös tematikák kijelölésével és topikus szálak követésével próbálja magyarázni. Ennek a módszernek a tökéletes gyakorlatba ültetéséhez megkerülhetetlen a szövegek eltérő kontextusainak vizsgálata, a keletkezési körülmények figyelembevétele, a szerzők társadalmi és vallási hovatartozásának a beépítése a lehetséges értelmezésbe. Mindezek figyelembevételével nyilván más eredményre jut, mint a későbbi marxista irodalmárok, Szilágyi Márton szerint ezért is marginalizálódott volna a munka akkor is, ha bekerül a korabeli köztudatba. Bár Sándor István a társadalmi-gazdasági forradalmakra alapuló irodalomtörténet retorikájától teljesen elzárkózik, a felvilágosodás hatásait időnként túldimenzionálja, és olyan jelenségnek tartja, amellyel mindenkinek szembe kell néznie: vagy elfogadja újításait, vagy pedig elzárkózik azok elől. Ebben a kötetben természetesen csak a nemességre korlátozódik a vizsgálat, de már itt is eléggé szigorúan leszögezi, hogy a felvilágosodás eszmevilága nem szított társadalmi feszültségeket, a polémiák többnyire régi és új, hagyományos és kozmopolita ellentéteiből fakadtak: „A küzdelem, amelynek főbb mozzanatai irodalmunkban élénk tárulnak, nem osz-

tályellentétekből származik, hanem egyetlen történelmi osztály kebelében kifejlődő művelődési ellentét eredménye” (224) – olvashatjuk összegzésében. Véleménye szerint ugyanis a felvilágosodás hatásait az írók már a kezdet kezdetén a régi magyar életformákkal való összeférhetetlenségben szemlélték, valamint a nemességet mint társadalmi réteget hitében és magyarságában egyszerre kezdte ki ez a folyamat. Ezekből a problémákból származtak a feszültségek, ezért nem volt szerinte egységesen pozitívna vagy negatívna nevezhető a felvilágosodás eszméihez való viszonyulás. Ennek az alapproblematikának a körüljárásához egyrészt röviden vázolja a 18. századi társadalmi gondolkodást, annak közjogi és kulturális előzményeivel együtt, majd a konzervatív és újító álláspontok ismertetésével folytatja. Mindez tekinthető a többkötetesre tervezett munka bevezetőjének, mert a nemes és főnemes műveltségkritikája, irodalmi ábrázolásai, az egymással folytatott polémiák ezután következnek. A tárgyátörténeti alapozásnak köszönhetően olyan tematikák köré építi fel munkáját, amelyek egyrészt a nemesi társadalom mindennapjait is meghatározták, másrészt viszont pontosan ezek az életterületek konfrontálódtak a felvilágosodás elképzeléseivel, és ezért az irodalom is fokozottan figyelt rájuk: az egyház, a föld, a jog, a virtus, vagyis a katonai érények. A folyamatosan visszatérő kérdés: Életképes-e a régi, erkölcsös és magyar-e az új? A második részben pedig láthatóvá válnak a differenciálódási folyamat eredményei: nem egyetlen, homogén társadalmi rétegről van itt szó, hanem ennek a ré-

tegnek különböző típusairól, mely típusok az irodalomban egyre részletesebben és ironikus szurkálásoktól sem mentesen jelennek meg.

A Sándor István által feldolgozott irodalmi anyag tekintélyes méretű, annak ellenére, hogy többnyire a mai értelemben vett szépirodalmi anyagban válogatott, és nem vette figyelembe a felvilágosodás korának másfajta szövegtípusait. A szerkesztők aktualizálták a hivatkozott anyagot, legtöbb esetben az újabb, textológiailag pontosabban kiadott szövegtelelőhelyet is megjelölték. A kötet egyik nagy érdeme lehet, hogy közelebb visz annak a mostanában sokat emlegetett problémának a megértéséhez, amely a felvilágosodást az egyidejű egyidejűtlenségek idejének nevezi, bár nem számol azzal, hogy ebbe az is belefér, hogy az írók egy csoportja egyáltalán nem is reflektált a felvilágosodásra. Az azonban világosan látszik, hogy hol jelölhető ki azok a problémás pontok, amelyekre a korokban nagyon eltérő válaszok születtek.

A szerkesztők intenciója ettől némileg eltérő: „A könyv mostani újrakiadása – amely voltaképpen az első igazi, méltó publikálásnak is nevezhető – nem kegyeleti tevékenység, hanem ösztönző hozzájárulás egy olyan, igényként létező, de még alakulóban lévő irodalomtörténeti szemléletváltás számára, amely az irodalom társadalmi használatának dimenziói iránt érdeklődik.” (234.) Ehhez a szemléletváltáshoz vihet közelebb nem csupán a most megjelent kötet, hanem a sorozat egésze is.

Biró Annamária

■ JEGYZETEK

1. A Ligatura sorozat a L'Harmattan kiadónál indult 2007-ben, majd 2009-től a Ráció kiadó gondozásában jelenik meg. A sorozat szerkesztői, Szilágyi Márton, Scheibner Tamás és Vaderna Gábor olyan irodalomtörténeti munkák megjelentetésére vállalkoztak, amelyek kulturális antropológiai, társadalomtörténeti vagy új szmetörténeti szempontok bevonásával járnak körül irodalomtörténeti témákat.
2. Szolgáljon erre mentségként, hogy a jelenlegi élethelyzetből fakadóan nem tud hozzáférni a magyar irodalomtörténeti bibliográfiákhoz.
3. Jelen kötet 1945-ös kiadása nem található köztük.
4. Bisztray Gyula, Tolnai Gábor, Kozocsa Sándor megjelenteti és kommentálja Arany egyik ismeretlen fogalmazványát; Bácsyné Kósa Szabó Erzsébet *Visszhang: irodalmunk nagyjai a költészet tükrében* című könyvet publikál, de Szakasisz Árpád előszavával a forradalmi Ady képét bemutató válogatás is megjelenik.
5. Molnár Erik: *A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig*; Erdei Ferenc: *A magyar társadalom*; Gárdonyi Albert: *Budapest közállapotai a 18. század elején*. Ez utóbbinak már a címe is igen problémás, a módszertani irányok feltérképezésétől ezúttal eltekintek.
6. M. Iljin: *A könyv világhódító útja: az írás, a betű és a könyv története*. (Ford. Fazekas István.)
7. *Mégis huncut a német: a németiség igazi arca – a magyar kultúrtörténet tükrében*. Összegejtőtte Kemény István.

LELEPLEZÉS KERESZTELŐN

Berszán István: *Gyakorlásokutatás*

■ Amikor úgy jellemzem Berszán István *Gyakorlásokutatás* című munkájában körvonalazódó ethoszát mint a diszkurzív leleplezési vágy, valamint e vágy pfeifferi értelemben vett színre vitelének leleplezésére tett kísérletet, mintha nem lennék jó olvasója a könyvnek. Mintha kívül és belül egyszerre kívánnék egeret fogni, azaz ironikus volnék, az ironia pedig – Paul de Man megközelítésében – a trópusok trópusa; még ha nem logocentrikus, nem narratív voltából fakadóan ki is vezet a tropológia mozgásteréből. E kizárólagos szereplehetőségben tetszelegve ugyanakkor – immár Berszán István oldaláról vizsgálva a kérdést – leleplezhető mint a jelölő materialitásának imperialista kiterjesztésére tett kísérlet, ami hozzájárul történés és gyakorlás szeparálásához, valamint annak a distanciának a megképződéséhez, mely kizárólag a performanciát, az építkező mozzanatot hangsúlyozza, miközben egyre távolabb sodor bennünket olyan jártasságoktól, illetve gesztusoktól, mint a megvendéglés, a kivárás, a „megorintás”, a visszafordulás, az eltévelyedés, az áldozás.

Amikor azonban egy örökös leleplezési vágy leleplezéseként aposztrofálok a szerző ethoszát, voltaképpen a gyakorlásokutatással való barátkozásom – hol intenzívebb, hol megtorpanó – ritmusát kívánom megragadni, gesztusrezonanciáim ívét a könyv dús impulzusaira, készítetéseire és kényszereire.

Szánható-e az idő?

■ Számba vehetnénk, etikai tájékozódása során mi mindenről rántja le a leplet a szerző; a mérés, a kalkulus ugyanakkor – mint a világ mennyiségként való leleplezését előkészítő domináns kulturális gyakorlat – talán a legkevésbé hangsúlyos Berszán István ethoszában. Pontosabb, ha figyelmünket arra „finomhangoljuk”, hogy *mikor* leplez le egy adott gyakorlatot. Amikor a gyakorló (már) nem jó vendég. Amikor úgy gyakorolja magát a ven-

dégségben, hogy vendéglátóját a maga képére és hasonlatosságára alakítaná, kiszakadva a vendéglátás történéseiből. Amikor nem követi az adott mozgáster impulzusait, készítetéseit, kényszereit, hanem egy korábbi mozgásterből hozott gyakorlati kapcsolatteremtés ritmusát hurcolja magával. Amikor nem hajlandó, nem elég bátor kitenni magát a lévinasi Másik, illetve – engedve a feloldhatatlan etikai paradoxonnak – a derridai *valamelyik* Másik hívásának. Amikor már nem időt nyer a követésben, hanem időt *szán* neki – nyilván ez utóbbi szónak nem a szakrális szférájába vezető „szentel” értelmében, hanem valamiféle gazdasági „befektetésként” artikulálva azt. Amikor nem hajlandó beismerni, hogy elvétette a gyakorlat ritmusát, és elmulaszt visszafordulni, hogy gesztusrezonancia révén ismét megpróbáljon ráhangolódni a nyomra. Amikor tehát a „tájékoztó!” imperatívuszának úgy tesz eleget, hogy abszolút etikai felelősségét a Másikért nem hajlandó vállalni, amikor úgy „üzletel”, hogy saját profitja szükségszerűen hiányként jelenjen meg a másik oldalon.

A dekonstrukciót, a médiaelméletet, a kulturális antropológiát, a kulturális gazdaságtant, az irodalomszociológiát, illetve olyan átfogó törekvéseket, mint a transz- vagy interdiszciplinaritás Berszán annyiban és akkor tartja leleplezendőnek, amennyiben és amikor saját hatáiraik imperialista kiterjesztésére törekszenek, beszűkítve, homogenizálva ezzel mozgásterünket. Amikor az interdiszciplinarista gyakorlat arra tesz kísérletet, hogy valamiféle „közös nevező” megállapítása révén hangolja össze sok és igen sokféle kutatási gyakorlat mozgásterét, Berszán István szerint tulajdonképpen nem tesz mást, mint megpróbálja egymásra redukálni – azaz homogenizálni – ezeket. Ezzel éppúgy elvételi „vizsgálata tárgyának” ritmusait, éppúgy fenntartja a szubjektum-objektum paradigmát, implicit tehát a tárgytól vett distancia szükségszerűség-

ét, mint olyan erőszakosan teret hódító diszkurzív gyakorlatok, melyeknek célkitűzése kevésbé igazolható vagy „nemes”. A gyakorlástudomány egyik legmeggrázóbb és legalapvetőbb megállapítása éppen abban áll, hogy a mozgásterek nem vezethetők vissza egymásra, a közöttük létező kapcsolatok pedig nem viszonzyszerűek, azaz nem beszélhetünk a mozgásterek közötti bonyolult konfigurációkról. Ha a gesztusrezonancia áthangolása révén átjárunk egyik mozgástérből a másikba, ez egyszerűsödik a korábbi ritmusból való kikökenéssel jár, amennyiben pedig a ritmust időként határozzuk meg – lemondva az idő (kizárólag) mennyiségként való definiálásáról –, ez annyit tesz, hogy az időkében tájékozódunk – azaz az etikában(n) gyakoroljuk magunkat.

Odateremtenek artefaktumok

■ A továbbiakban a könyv egy konkrét tájékozódási gyakorlatának eredek nyomába, melynek leghangsúlyosabb állítása több – számomra fontos – szerző problémairányultságához viszonyul. Az *Artefaktualitás és gyakorlati tájékozódás a terror(izmus)ban – tett, fogalmi definíció, művészi megközelítés* című tanulmány (205–219.) mindjárt a probléma kijelölésében zárójelbe teszi az „elméleti” absztrakciót, ti. az „izmust”. E gesztus egyszerűre visszhangja és kibillentése a konferenciaszervezők zárójelének (lásd a konferencia címét: *Terror(ism) & Aesthetics*). Berszán István megközelítésében ugyanis az elvonatkoztatás aktusa nem pusztán a tekintetben vétkes, hogy a módszeres gondolkodás oltárán feláldozná a kérdés egyedi vonásait, heterogenitását, hanem abban is, hogy a probléma artefaktualitásként való azonosításának első foka volna. Mint ilyen, a kérdés ritmusát téveszteni szem elől, a probléma megközelítését mint gyakorlatot pedig a „teóriával” váltaná fel, úgy definiálva azt, mint aminek nincs (közvetlen) hatása a problémára, nem karcol bele a világba, nem változtatja azt meg – magyaráz: nincs etikája, nem időkből tájékozódik. Berszán tájékozódása itt a kulturális kiábrándultság leleplezésére vállalkozik, mely a világ artefaktumként, történeti konstrukcióként való szemlélésében *meríti ki* magát, azaz impotenssé és frusztrálttá válik egy konstruált világ látványától, mely – hiába hogy időről időre történeti képződményként lepleződik le – mély közönyt és im-

munitást tanúsít „teória” és „teoretikusa” erőfeszítéseivel szemben.

Szilágyi Júlia *Retorika* c. esszéjében hasonló leleplezésre vállalkozik: „Okos harmadéves mondja, élvezetesen eltérve a tárgytól *A hollót* fordító Kosztolányi és a fordítást bíráló Elek Artúr vitáját ismeretve vizsgán, hogy a költő egy retorikai fogással tiszteleg bírálója művészetkritikai kompetenciája előtt. Persze a jómodor retorikának is kiváló, s az is biztos, hogy ez egyéni vélemény, nem a huszoneveseké általában, s mint ilyen érdekes. Egyszerűen kizárja azt a lehetőséget, hogy valaki – teszem azt Kosztolányi – pusztán udvariasságból udvarias, mert udvariasnak lenni jó, nem pedig retorikai megfontolásból. Csak úgy, ok nélkül, mert jólnevelt, mert kulturált, mert ember.”¹

A skót morálfilozófus, Alasdair MacIntyre *Az etika rövid története* c. munkájában kortárs bölcseleők egy olyan csoportját bírálja, akik „élesen el akarják választani a filozófiai etikát mint a magyarázat másodfokú tevékenységét az első fokú diskurzustól, amely annak az életvitelnek a része, amelyben az erkölcsi kijelentések elhangzanak. E filozófusok – vallja – az ilyen megkülönböztetéssel a filozófia területének olyan meghatározására törekszenek, mintha fogalmi igazság lenne az, hogy a filozófia nem tud hatni a gyakorlatra.”²

Berszán István él a gyanúperrel, hogy „a terrorizmus kérdésének túlságosan is militarizált megközelítését bíráló esztétikai megközelítés maga is belül marad a terrorizmusra adott válaszok pragmatista kultúráján”. (207.) Merész analógiát von esztétika, illetve terror reakciói között: „Úgy gondolom, komolyan felmerül az esztétika terrorizmushoz folyamodása is. Az utóbbi évtizedekben egyre jelentéktelenebbé váló esztétika [...] reménytelen-ségében ugyanahhoz a stratégiához látszik folyamodni, mint a terrorizmus: megpróbál, gyakran önmaga elleni erőszakkal (nem akarom azt mondani, hogy öngyilkos merénylőként) jelentős dolgokhoz kapcsolódni s ezáltal legitimálni státusát a tudományok körében. A terrorizmus például ilyen *menő*, vagyis jelentős irányzat.” (212.)

E két kirekesztettség, illetve a kirekesztettség állapota gerjesztette erőszak, mely maga a figyelmünkhez intézett apelláta, a szerző szerint nagymértékben annak tulajdonítható, hogy figyelmünk

kizárólag a terror vagy az esztétika történeti kontextusaira, valamint azok konstruáltságára, artefaktualitására irányul, illetően mulasztunk el gesztusainkkal rezonálni azokra a hívásokra, impulzusokra és kényszerekre, melyekkel az elnyomott kultúrák vagy a műalkotás záporoz bennünket. Amennyiben tehát nem tudunk kilépni e diszkurzív, a vizsgálódás számára állandó distanciát teremtő gyakorlatból, fennáll a veszély, hogy esztétika és terrorizmus viszonya nemcsak témája vizsgálódásainknak, hanem „bizonyos mértékben újabb megvalósulása is”. (212.) Berszán tehát látványosan beazonosítja a „teória” etikai felelősségét, illetve – akárcsak Szilágyi Júlia vagy Alasdair MacIntyre – érveket vonultat fel amellett, hogy nem létezik olyan „teória”, mely ne lenne egyszerismind gyakorlat is, azaz felmentene bennünket a nyomhagyás felelőssége alól.

Milyen is egy valóság?

■ A gyakorlatkutatással való barátkozásom idejében néhány bicsaklás is tetten érhető. Berszán István Paul de Man gyakorlatával szembeni kifogásait fogalmazza meg, amikor ezt írja: „Egy gyakorlat akkor lesz ideologikus, amikor kritikai igényrel lép fel a többivel szemben, ami újabb kritikával azért nem orvosolható, mert – ahogy ez sokkal a dekonstrukció előtt porba íratott – a kritika valóban megismétli, amit kifogásol, tehát ugyanabban vétkes, amit másban kifogásol.” (62.) Nem úgy teszi tehát etikaivá a dekonstrukció gyakorlatát, hogy kritika alá vonja vagy cáfolja, hanem visszafordítja azt „*saját mozgásának önálló időfolyamába*”. Gyakorlatában következetes marad; csak és kizárólag abban a pillanatban leplez le egy adott diszkurzív gyakorlatot, amikor az önmaga imperialista kiterjesztésébe hajlana; mintegy tükröképét mutatja fel neki a nyomaiban tátongó veszteséget és hiányt. Szkeptikus maradok azonban azzal kapcsolatban, hogy a leleplezés gesztusa, még ha oly intellek-

tuális tisztesség is jellemzi, mint Berszán István gyakorlatában, fenn tudja-e tartani hosszú távon a gyakorlatkutatás ethosát. A szerző joggal válaszolhat felvetésemre a Terepkönyv-táborok tényével, azzal tehát, hogy gyakorlati korántsem szorítóknak egyetlen mozgásterre, és így a könyvét domináló leleplezéses gesztusok mindössze egyfajta gesztust jelentenek a gyakorlatkutatás sokféle gesztusai közül. Válaszát hitelesnek tartanám. De mindjárt felmerül bennem: amennyiben gyakorlati igényt tart arra, hogy bejelentse magát a „teoretizálás” klasszikus médiumaiban is – könyvekben, tanulmánykötetekben, folyóiratokban vagy konferenciákon –, vajon elvárhatja-e a szerző e médiumok diszkurzív teóriáin szocializálódott olvasójától, hogy leleplezéses gesztusait a maguk gyakorlati integritásában és intellektuális tisztességében olvassa? Nem fordulhat-e elő, hogy a történeti konstrukcióként leírt világ valahol visszacsap, ahogy maga is találoán mutat rá ennek lehetőségére esztétika és terror(izmus) vonatkozásában?

Könyvek az arcon

■ Borgesbe azért szerettem bele, mert olvasásra indít. Együtt olvassuk Dantét, Schopenhauert, Cervantest. Amikor Borgest olvasok, sosem *csak* Borgest olvasok. Magunk között vagyunk, de úgy vagyunk magunk között, mint egy keresztelőn, ahol ő az, aki jobban ismeri a keresztvíz alatti újszülöttet. Így követem Berszán István arcán is az alámerített lélek újjászületését. Az allegória talán távoli. Talán nem is allegória. A szerző ugyanis nem zárkózik el a névadás gesztusától. De a rítusaitól sem. Nem is akármilyen nevek ezek. Gyakorlatai nyomán hegyé lesz Bodor, angvallá Kay Pollak.

Ehhez persze idő kell, mert jól sejtí Berszán, „tudni a nevet [...] annyit tesz, mint időbeli kapcsolatot teremteni azzal, ami a név adásában történik”. (253.)

Serestély Zalán

■ JEGYZETEK

1. Szilágyi Júlia: *Jegyzetek az akváriumról. Esszék, feljegyzések*. Komp-Press, Kvár, 2010. 17–18.
2. Alasdair MacIntyre: *Az etika rövid története*. Typotex, h. n., 2012. 27.